



BEATA BILICKA

WYDZIAŁ TEOLOGICZNY UNIWERSYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU

BILICKA@POST.PL

ORCID: 0000-0002-1223-4889

ZAGADNIENIE OJCZYZNY W POLSKICH KATECHIZMACH I PODRĘCZNIKACH DO NAUKI RELIGII DLA DZIECI I MŁODZIEŻY W LATACH 1945–1957

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TiCz.2018.024>

Streszczenie. W artykule omówiono zagadnienie Ojczyzny w polskich katechizmach i podręcznikach do nauki religii dla dzieci i młodzieży. Przyjęta periodyzacja wykorzystanych publikacji katechetycznych obejmuje lata 1945–1957, wyznacza ją koniec II wojny światowej i 1957 rok związany z ogłoszeniem nowego, powojennego programu nauczania religii. Całość, poza wstępem, składa się z pięciu części. Aby właściwie ocenić treść publikacji katechetycznych, w pierwszej części autorka krótko scharakteryzowała sytuację Kościoła katolickiego po II wojnie światowej, kontekst polityczno-społeczny oraz związane z nim trudności na rynku wydawniczym, zwłaszcza religijnym. Niemalże znaczenie w omawianym okresie miała cenzura publikacji, która pozostawiła swoje piętno w katechizmach i podręcznikach do nauki religii. W kolejnych częściach opisano wyniki analizy publikacji katechetycznych, które podzielono na trzy kategorie: katechizmy dla młodszych dzieci, katechizmy dla starszych dzieci i podręczniki dla młodzieży, seria podręczników *Życie religijne* Zygmunta Baranowskiego. Materiał źródłowy analizowano z autopsji na podstawie egzemplarzy z prywatnej biblioteki autorki artykułu. Całość wieńczy krótkie zakończone zawierające syntetycznie ujęte wnioski oraz bibliografia, która została podzielona na źródła (katechizmy i podręczniki do nauki religii) oraz opracowania (monografie i artykuły naukowe).

Słowa kluczowe: Ojczyzna; patriotyzm; katechizm; podręcznik do nauki religii.

Abstract. The Theme of Homeland in Polish Catechisms and Religious Education Textbooks for Children and Young People in 1945–1957. In the article the theme of homeland in Polish catechisms and Religious Education textbooks for children and young people is discussed. The adopted periodization of catechetical publications encompasses the years from 1945 to 1957 and is marked by the end of the Second World War and 1957, the year of introducing new syllabus of Religious Education. The text consists of the introduction and five parts. In order to properly evaluate the content of catechetical publications, in the first part of the article, the author briefly characterizes the situation of the Catholic Church after the Second World War, political and social context as well as difficulties associated with publishing religious texts. Censorship of publications played a significant role in that period, especially in case of catechisms and Religious Education textbooks. The remaining parts of the article focus on the results of the analysis of catechetical publications which have been divided into three categories: catechisms for younger children, catechisms for older children and textbooks for young people (*Religious Life* textbook series by Zygmunt Baranowski). The sources have been analyzed relying on personal experience of texts from a private library of the author of the article. The article ends with a short conclusion which includes synthetic observations as well as bibliography which is divided into primary sources (catechisms and Religious Education textbooks) and secondary sources (monographs and academic articles).

Key words: homeland; patriotism; catechism; Religious Education textbook.

Zagadnieniem Ojczyzny w szkolnym nauczaniu religii i katechezie interesuje się wielu autorów. Publikowane są artykuły oraz monografie naukowe na temat wychowania patriotycznego w kontekście współczesnych przemian społeczno-politycznych, szczególnie globalizacji i integracji europejskiej. Brakuje jednak prac, które przedstawiałyby powyższe zagadnienie w ujęciu historycznym. Dlatego naszym celem jest zbadanie, w jaki sposób Kościół katolicki nauczał dzieci i młodzież o Ojczyźnie w okresie, który Władysław Kubik określił jako ciężki, a wręcz dramatyczny¹. Refleksję skoncentrujemy na zawartości merytorycznej katechizmów i podręczników do nauki religii, analizowanych z autopsji na podstawie egzemplarzy z prywatnej biblioteki autorki artykułu. Przyjęta periodyzacja publikacji katechetycznych obejmuje lata 1945–1957, wyznacza ją koniec II wojny światowej i rok 1957 związany z ogłoszeniem nowego, powojen-

¹ Por. W. Kubik, *Rozwój myśli dydaktycznej w polskiej literaturze katechetycznej w latach 1895–1970. Studium z zakresu katechetyki formalnej*, Warszawa 1987, s. 103.

nego programu nauczania religii, który wywarł niemały wpływ na zmianę układu treści oraz formę podręczników do nauki religii.

Artykuł składa się z pięciu części. W pierwszej uwzględniliśmy sytuację Kościoła katolickiego po II wojnie światowej i wynikające z niej trudności na rynku wydawniczym², także religijnym. Niemałe znaczenie w omawianym okresie miała cenzura publikacji, która pozostawiła swoje piętno w katechizmach i podręcznikach do nauki religii. W kolejnych częściach przedstawiliśmy wyniki analizy publikacji katechetycznych, które podzieliliśmy na trzy kategorie: katechizmy dla młodszych dzieci, katechizmy dla starszych dzieci i podręczniki dla młodzieży, seria podręczników *Życie religijne* Zygmunta Baranowskiego. Całość wieńczy krótkie zakończenie zawierające syntetycznie ujęte wnioski oraz bibliografia.

1. KWESTIA KSIĄŻEK DO NAUKI RELIGII W POLSCE PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Rok 1945 to czas rozpoczęcia przez Kościół powojennej działalności duszpasterskiej i katechetycznej. Podejmując tę działalność, Kościół musiał pokonać wiele trudności, ponieważ na skutek wojny poniósł duże straty nie tylko materialne, ale również wśród duchowieństwa, zginęli między innymi uznani autorzy przedwojennych książek do nauki religii. „Dewastacja kraju, zniszczone księgozbiory, braki kadrowe, troska o organizację katechizacji równoległej do nauki w szkole i o warunki materialne, w których miała się odbywać, zahamowały na jakiś czas rozwój literatury katechetycznej”³. Chcąc po wojnie szybko wznowić działalność katechetyczną, Kościół w Polsce sięgnął do programu nauczania religii i książek sprzed 1939 roku⁴.

² Zob. S. A. Konek, *Władza i wydawcy*, Warszawa 1993. Autor w zasadzie nie podejmuje kwestii działań władz państwowych wobec wydawców katolickich, szerzej zagadnienie to opisuje A. Dziurok, *Kruczoizacja. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła katolickiego w latach 1945–1956 w województwie śląskim/katowickim*, Katowice 2012, s. 461–478.

³ W. Kubik, *Rozwój myśli dydaktycznej*, s. 103.

⁴ Zob. B. Bilicka, *Kościół w polskich katechizmach i podręcznikach do nauki religii dla dzieci i młodzieży w latach 1945–2001*, Toruń 2009, s. 145–147.

Dużym utrudnieniem był również zakaz publikowania książek religijnych. Kościół posiadał niemały, przedwojenny dorobek w zakresie katechizmów i podręczników do nauki religii, które w pierwszych miesiącach, do momentu opracowania nowych, mogły dobrze służyć sprawie religijnego wychowania dzieci i młodzieży. Niestety, zatwierdzenie ich do druku napotykało na trudności ze strony tzw. nadkomisji politycznej. Pod koniec lat 40. nie wydano zgody na opublikowanie jakiegokolwiek książki⁵.

Pomimo problemów, książki do nauki religii ukazywały się przez pewien czas, niekiedy wydawane były nielegalnie⁶. Drukowano przede wszystkim katechizmy, które ze względu na przeznaczenie można podzielić na katechizmy dla dzieci przygotowujących się do Pierwszej Spowiedzi i Komunii świętej (zwane katechizmami komunijnymi) oraz katechizmy dla szerszego odbiorcy: starszych dzieci, młodzieży, dorosłych. W listopadzie 1948 roku z polecenia Episkopatu Polski zebrała się specjalna komisja, aby wybrać spośród istniejących katechizmów najlepsze i zalecić je do nauczania w całej Polsce. Zrobiono selekcję katechizmów, których liczba wraz z podręcznikami do nauki religii wynosiła ok. 100. Wśród najlepszych znalazły się katechizmy: Czesława Piotrowskiego, Wojciecha Tomaki, Edwarda Likowskiego, Walentego Gadowskiego, Kazimierza Marciaka oraz katechizmy diecezjalne: krakowski, katowicki oraz dwa katechizmy lwowskie⁷.

Na uwagę zasługuje fakt, że wobec narastających z czasem problemów, katecheci radzili sobie w ten sposób, że przekazywali wzajemnie podręczniki, a jeżeli i to było niewystarczające, korzystali z publikacji, które przetrwały zawieruchę wojenną⁸. Były to katechizmy komunijne oraz podręczniki do nauki religii przeznaczone dla starszych klas szkoły podstawowej. W grupie książek adresowanych do młodzieży szkół średnich należy wymienić podręczniki do dogmatyki, liturgiki, etyki, historii Kościoła. Wśród książek, z których korzystano w latach 1945–1957, można

⁵ Por. J. Doppke, *Katechizacja w Polsce 1945–1990*, Pelplin 1998, s. 69.

⁶ Por. A. Offamański, *W kierunku katechezy ewangelizacyjnej. Polska katecheza młodzieżowa w latach 1945–2000*, Szczecin 2000, s. 29.

⁷ Por. P. Poręba, *Dzieje katechetyki*, w: red. M. Rechowicz, *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. III, cz. 2, Lublin 1977, s. 164; J. Dajczak, *Ruch katechetyczny w Polsce w bieżącym stuleciu*, „Katecheta” 2 (1958) 1, s. 20–21.

⁸ Por. B. Bilicka, *Kościół w polskich katechizmach*, s. 156.

odnaleźć zarówno wznowienia tytułów przedwojennych, jak i katechizmy oraz podręczniki zupełnie nowe.

Ze względu na powyższe trudności, nie wszystkie książki do nauki religii zachowały się do naszych czasów. Problemem dla badacza jest brak wielu katechizmów i podręczników zwłaszcza tych, z których korzystano w pierwszych powojennych latach. Dlatego w dalszej części naszego artykułu będziemy cytować ciekawsze naszym zdaniem fragmenty książek mówiące o tym, w jaki sposób nauczały one dzieci i młodzież o Ojczyźnie. Jest jeszcze jeden ważny powód, aby tak czynić; wskazuje na niego Grażyna Lewandowicz-Nosal, a mianowicie fakt, że od 1950 roku na prawie 30 lat z rynku wydawniczego usunięto literackie książki religijne, a ilość publikowanych katechizmów była dokładnie koncesjonowana. Dlatego trzeba przypominać z tamtego okresu, zarówno autorów, jak i ich publikacje⁹.

2. EPIZODYCZNE WZMIANKI O OJCZYŹNIE W KATECHIZMACH DLA MŁODSZYCH DZIECI

Wśród pierwszych powojennych publikacji największą liczbę tytułów stanowiły katechizmy oraz podręczniki do Pierwszej Spowiedzi i Komunii św., ułożone w formie pytań i odpowiedzi, spośród których tylko jedno, sporadycznie, podejmowało zagadnienie Ojczyzny. Było to pytanie dotyczące czwartego przykazania Bożego. Niektórzy autorzy w odpowiedzi na to pytanie wspominali o Ojczyźnie. Najczęściej jednak pomijano to zagadnienie, a odpowiedź brzmiała, np.: „Czwarte przykazanie Boże nakazuje: czcić, słuchać i kochać rodziców oraz przełożonych”¹⁰; „W czwartym przykazaniu Pan Bóg nakazuje, abyśmy rodziców swoich kochali, szanowali i słuchali. [...] Oprócz rodziców powinniśmy szanować i słuchać przełożonych. Przełożonymi są: opiekunowie, nauczyciele, władza kościelna i państwowa”¹¹.

⁹ Por. G. Lewandowicz-Nosal, *Katechizmy dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1949*, „Folia Toruniensia” 17 (2017), s. 130.

¹⁰ W. Szafranski, *Katechizm rzymsko-katolicki*, Włocławek 1945, s. 13.

¹¹ M. Marek, „Dopuszczcie dzieciętkom przyjść do mnie”. *Katechizmowe przygotowanie do Pierwszej Komunii świętej*, wyd. VIII, Kraków 1949, s. 30–31.

Na uwagę zasługują publikacje, które nieco szerzej, aczkolwiek nadal w niewielkim stopniu, nauczały o Ojczyźnie. Możemy do nich zaliczyć *Mały katechizm* Adama Cieszyńskiego i Józefa Wrzoła. Wyjaśniając czwarte przykazanie Boże, autorzy mówili o Ojczyźnie jako o drugiej matce, którą dzieci powinny kochać tak, jak kocha się biologiczną mamę¹². Wyrazem tej miłości powinna być modlitwa o błogosławieństwo dla Ojczyzny oraz szacunek dla tych, którzy stoją na jej czele. Aby być w przyszłości pożytecznym Ojczyźnie, należy od najmłodszych lat pilnie się uczyć. Autorzy katechizmu zalecali czytanie życiorysów wielkich Polaków, spośród których wymienili hetmanów Żółkiewskiego i Chodkiewicza, a także Czarneckiego oraz ks. Kordeckiego¹³, co „może sugerować lekturę dzieł H. Sienkiewicza”¹⁴.

Mały katechizm, w nieco zmienionej formie i treści, publikowany był także w latach 50. i 60. XX wieku, z nazwiskiem jednego autora – A. Cieszyńskiego. Korekcie uległy fragmenty dotyczące Ojczyzny. W wydaniu z 1956 r. rozbudowano wstęp, a na końcu książki dodano modlitwę za Ojczyznę i o pokój między narodami, która zawierała prośbę za „kierowników” państwa polskiego¹⁵. Rozbudowany wstęp zaczynał się od słów „Jestem człowiekiem. Jestem Polakiem. Jestem chrześcijaninem – czyli dzieckiem Bożym”, po których autor nauczał dzieci o obowiązku miłości Ojczyzny: „Jako Polak mam wielką i piękną Ojczyznę. Nazywa się Polska Rzeczpospolita Ludowa. Jestem jej obywatelem. O niej będę pamiętał, dla niej pracowałem i wiernie jej służyłem”¹⁶. Następnie wyjaśniał, co to znaczy być dobrym chrześcijaninem, na czym polega Królestwo Boże oraz że religia m.in. „uczy nas kochać ojczyznę i szanować władze państwowe”¹⁷.

¹² Zdanie „Ojczyzna to druga twoja matka” (wyd. 1948, s. 31) zostało w późniejszych wznowieniach katechizmu (np. wyd. 1956, s. 53) uzupełnione informacją, że pochodzi z *Kazania o miłości Ojczyzny* Piotra Skargi.

¹³ Por. A. Cieszyński, J. Wrzoł, *Mały katechizm zawierający krótkie przygotowanie do Pierwszej Spowiedzi i Komunii świętej*, Katowice 1948, s. 31–32.

¹⁴ G. Lewandowicz-Nosal, *Katechizmy dla dzieci i młodzieży*, s. 142.

¹⁵ Zob. A. Cieszyński, *Mały katechizm zawierający krótkie przygotowanie do Pierwszej Spowiedzi i Komunii świętej*, wyd. XII, Staligród 1956, s. 157. Taką samą modlitwę zawierał podręcznik z 1957 r. wydany jako *Katechizm Królestwa Bożego*.

¹⁶ Tamże, s. 3.

¹⁷ Tamże, s. 5.

O Ojczyźnie wspominał również katechizm Aleksego Siary, który podzielono na trzydzieści sześć lekcji, ułożonych w formie pytań i odpowiedzi. Lekcja omawiająca czwarte przykazanie Boże pouczała dzieci o obowiązkach wobec Ojczyzny: „Za Ojczyznę należy modlić się, miłować ją, wykonywać jej prawa i bronić jej w potrzebie”¹⁸. Następnie umieszczono cztery pytania, nad którymi dziecko powinno się zastanowić, ostatnie sugerowało uczniowi refleksję, co robić, aby być dobrym synem Ojczyzny¹⁹.

O ile katechizm Siary był publikacją przedwojenną, którą po wojnie wznowiono przynajmniej dwa razy (1945, 1946)²⁰, o tyle *Katechizm religii katolickiej* Zygryda Kowalskiego był jednym z pierwszych, nowych, powojennych katechizmów komunijnych. Swoją strukturą odróżniał się od innych ówczesnych publikacji, które budową i treścią nawiązywały do tradycyjnego katechizmu deharbowskiego. Katechizm wydano w 1945 r., a następnie w nowym opracowaniu w 1946 i 1947 r. Jeżeli chodzi o zagadnienie Ojczyzny, to zmiany dotyczyły strony tytułowej. W wydaniu z 1945 r. na stronie tytułowej zamieszczono apel do nie zdefiniowanego odbiorcy²¹, zawierający między innymi napomnienie o wystrzeganiu się dla dobra Ojczyzny rozwiązań obyczajów:

Nie poniżajmy Ojczyzny przez pijaństwo i rozprężenie obyczajów! Alkohol – wódka to największy złodziej okrada bezlitośnie nawet ubogich robotników, chłopów. Wydziera ostatni krwawo zapracowany grosz. Wyprowadza krowę z obory, obedrze dziecko z szat, odbierze z ust ostatni kawałek chleba. Trzeźwy umysł, żywa wiara, sumienność i jedność to potęga Ojczyzny²².

Z kolei następne, poprawione wydania, w miejscu apelu, posiadały wstęp do dziecka polskiego, w którym autor nie wspominał o Ojczyźnie²³.

¹⁸ A. Siara, *Katechizm przygotowawczy do Pierwszej Spowiedzi i Komunii Św.*, Katowice 1939, s. 18.

¹⁹ Por. tamże.

²⁰ Por. G. Lewandowicz-Nosal, *Katechizmy dla dzieci i młodzieży*, s. 135–136.

²¹ G. Lewandowicz-Nosal sugeruje, że to wydanie katechizmu było adresowane do dorosłych; por. tamże, s. 134.

²² Cytuję za: tamże.

²³ Zob. Z. Kowalski, *Katechizm religii katolickiej dla przygotowania dzieci do Pierwszej Spowiedzi i Komunii św.*, wyd. III popr., Toruń 1947, s. 7–9.

W omawianym okresie bardzo popularnym był katechizm Rocha Filochowskiego. Po raz pierwszy opublikowano go w Warszawie w 1873 roku jako *Krótki katechizm dla przygotowania dzieci do Pierwszej Spowiedzi i Komunii św.*²⁴. Doczekał się kilkudziesięciu wznowień, ukazywały się one niemal w niezmienionej formie jeszcze przez 60 lat po śmierci autora, jako opracowanie F. N.²⁵ (wydawca nie ujawniał pełnego imienia i nazwiska autora). Katechizm nie nauczał wprost o Ojczyźnie, niemniej warto o nim wspomnieć ze względu na wprowadzane w kolejnych wydaniach, prawdopodobnie na skutek cenzury, korekty dotyczące m.in. usunięcia pytania o Akcję Katolicką oraz usunięcia z tytułu pieśni *Boże coś Polskę* dopisku „hymn narodowy”²⁶.

Wśród powojennych katechizmów komunijnych na uwagę zasługuje publikacja Czesława Piotrowskiego, w której widać ingerencję cenzury państwowej. Książka wydawana była jako *Katechizm podstawowy* lub *Krótki katechizm. Katechizm podstawowy* stanowił przeróbkę *Katechizmu dla dzieci przystępujących do pierwszej spowiedzi i Komunii św.*²⁷ tego samego autora i mimo że tytuł na to nie wskazywał, przeznaczony był dla dzieci do Pierwszej Spowiedzi i Komunii św. Był to tradycyjny podręcznik w formie pytań i odpowiedzi. Książka cieszyła się dużą popularnością, dlatego wznawiano ją aż 27 razy; ostatnie wydanie ukazało się w 1979 r. O Ojczyźnie nauczała część poświęcona głównym obowiązkom katolika. Autor wyjaśniał w niej dwa pojęcia: Ojczyzna oraz naród. Ojczyzna jest krajem, dla którego nasi przodkowie pracowali, ponosili trudy, a nawet oddawali życie. Wydała wielu Świętych i bohaterów. Powinniśmy ją kochać i wobec niej wzorowo postępować: „Dobry Polak-katolik spełnia sumiennie swoje obowiązki, modli się za Ojczyznę i dąży do jej rozwoju.

²⁴ Zob. M. Grzybowski, *Filochowski Roch*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. V, Lublin 1989, kol. 229; tenże, *Filochowski Roch*, w: red. H. E. Wyczawski, *Słownik polskich teologów katolickich*, t. I, Warszawa 1981, s. 475–477.

²⁵ Prawdopodobnie chodzi o Franciszka Nowakowskiego; por. G. Lewandowska-Nosal, *Katechizmy dla dzieci i młodzieży*, s. 133; zob. F. N. (opr.), *Katechizm. Przygotowanie do Pierwszej Spowiedzi i Komunii świętej według ks. R. Filochowskiego*, wyd. II popr., Częstochowa 1949.

²⁶ Por. G. Lewandowska-Nosal, *Katechizmy dla dzieci i młodzieży*, s. 133.

²⁷ Pierwsze jego wydanie ukazało się w 1942 r., od 1948 r. ukazywał się jako *Krótki katechizm dla dzieci przystępujących do I Spowiedzi i Komunii św.*

Hasłem naszym jest Bóg i Ojczyzna”²⁸. W katechizmie umieszczono rysunek kilkuletniego Jezusa, który trzyma w jednej dłoni królewskie jabłko, a drugą pozdrawia (lub błogosławi) Polskę. Pod rysunkiem znajdował się fragment kolędy *Bóg się rodzi* – dwie końcowe zwrotki, rozpoczynające się od słów „Podnieść rękę, Boże Dziecię”²⁹. Zarówno omówiony wyżej fragment katechizmu, jak i rysunek małego Jezusa, prawdopodobnie na skutek cenzury, został zmieniony w późniejszych wydaniach.

Z kolei *Katechizm podstawowy* z 1957 r., zatwierdzony pismem Ministerstwa Oświaty jako podręcznik dla klas II–IV szkół ogólnokształcących, poprzedzał wstęp, który wyjaśniał, jaki jest cel wprowadzonych w książce zmian:

Modlitwy za Ojczyznę oraz modlitwy o pokój i błogosławieństwo w pracy, podano w tym celu, by dziecku już od najmłodszych lat wpoić zasady miłości Ojczyzny, tego uczucia szlachetnego, które – jak głosi modlitwa – zniewala do wszelkich dla tej Ojczyzny poświęceń. Wzbudzenie przez korną modlitwę w duszy dziecka pragnień, *by panowały w Ojczyźnie prawo, miłość i społeczne szczęście* jest pedagogicznym zadaniem tej modlitwy. Praca i modlitwa mają być daniną dla Ojczyzny. [...] Dziś w okresie wzmożonej rozbudowy i odbudowy w celu podniesienia gospodarczego kraju, pracą dobrze i sumiennie wykonywaną, spełniamy obowiązki wobec Ojczyzny³⁰.

Warto również przytoczyć treść modlitwy, w której dziecko miało prosić:

Boże, Ojcze nasz i Opiekunie, błogosław Ojczyźnie naszej. Dodaj nam łaski i mocy, abyśmy ją modlitwą i pracą wpierali i zdolni byli do wszelkich dla niej poświęceń. Wspieraj, o Panie, Polską Rzeczpospolitą Ludową i spraw, aby po wsze czasy panowały w niej prawo, miłość i społeczne szczęście³¹.

²⁸ Cz. Piotrowski, *Katechizm podstawowy*, Warszawa–Poznań–Lublin [1947], s. 73.

²⁹ Por. tamże, s. 74.

³⁰ Tenże, *Katechizm podstawowy*, wyd. VIII, Poznań–Warszawa–Lublin 1957, s. 3.

³¹ Tamże, s. 11.

Omawiane wydanie posiadało także inne zmiany. Przeredagowano fragment o obowiązkach katolika wobec Ojczyzny (wykreślono zwrot „Polak-katolik” używany we wcześniejszych wydaniach), który otrzymał brzmienie: „Dobry katolik spełnia sumiennie swoje obowiązki, modli się za Ojczyznę i dąży do jej rozwoju, a w razie potrzeby daje życie w jej obronie”³². Ponadto usunięto zdanie „Hasłem naszym Bóg i Ojczyzna” oraz fragment, w którym autor wyjaśniał dzieciom znaczenie pojęć: Ojczyzna oraz naród. Dodano zaś tekst: „Pragnąc rozwoju Ojczyzny musimy dla Niej uczyć się i pracować. Udoskonalając się także w swym zawodzie, będziemy mogli dla Niej wydajniej działać. Lenistwo jest jednym z grzechów głównych, pracowitość natomiast jedną z największych cnót. O obowiązku pracy mówi też często Pismo Święte (II. Tess. 3. 10, Ef 4. 28, Mat 25, 14–30)”³³. Mając na uwadze młody wiek adresata katechizmu, dziwi zdanie: „*W celu zapewnienia Narodowi, Polsce Ludowej i jej obywatelom najlepszych warunków rozwoju oraz możliwości wszechstronnej i spokojnej pracy* zawarte zostało porozumienie między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Episkopatem Polski. (Porozumienie z dnia 14. IV. 1950 r.)”³⁴. Pod tekstem znajdował się, oceniany – jak należy przypuszczać – rysunek kilkuletniego Jezusa, którego pozbawiono królewskiego jabłka i gestu podniesionej, błogosławiącej dłoni. Umieszczono go natomiast na mapie PRL-u, z wyraźnie zaznaczonymi konturami granic państwa, nazwami miast: Gdańsk, Szczecin, Lublin, a także wieżami kopalń i kominami hut na Śląsku oraz budowlą i kościoła Mariackiego w Krakowie³⁵.

Poza katechizmami komunijnymi publikowano także książki, w tytułach których nie było informacji, że są adresowane do dzieci przygotowujących się do Pierwszej Komunii św. Zaliczyć można do nich katechizm dla najmłodszych *Wierzę w Boga* Jana Piskorza. Była to książka, w której zastosowano tekst narracyjny oraz liczne pytania i odpowiedzi. Zagadnienie Ojczyzny umieścił autor w części dotyczącej czwartego przykazania Bożego (w formie pytań i odpowiedzi). Nauczał dzieci, że poza powinnością miłości rodziców, krewnych, wychowawców i przełożonych, mamy

³² Tamże, s. 74.

³³ Tamże, s. 74–75.

³⁴ Tamże, s. 75.

³⁵ Por. tamże; G. Lewandowicz-Nosal, *Katechizmy dla dzieci i młodzieży*, s. 137.

obowiązek kochać naszą Ojczyznę, pilnie uczyć się dla niej, modlić się o jej pomyślność, „chętnie pracować, aby była bogata i silna”³⁶. W podręczniku zamieszczono również przykład krótkiej modlitwy za Ojczyznę³⁷.

Bardziej rozbudowaną modlitwę za Ojczyznę odnajdujemy w *Krótkim katechizmie religii katolickiej*. Nieznany z nazwiska autor zaproponował modlitwę, w której połączył wezwanie „o zachowanie pokoju wśród narodów świata” z prośbą o pomoc dla naszej Ojczyzny, która w Bogu pokłada nadzieję³⁸. Krótką formę miał również *Katechizm religii katolickiej* Seweryna Kowalskiego. Jedyną wzmiankę o Ojczyźnie odnajdujemy we wstępie, który rozpoczyna się od pytania „Dlaczego chodzimy do szkoły?”. W odpowiedzi dziecko otrzymywało wyjaśnienie, że chodzi do szkoły między innymi po to, aby poznać kraj ojczysty³⁹.

3. OJCZYŻNA W KATECHIZMACH DLA STARSZYCH DZIECI I PODRĘCZNIKACH DLA MŁODZIEŻY

Zagadnienie Ojczyzny, z którym dzieci spotkały się tylko epizodycznie i okazjonalnie w czasie przygotowania do Pierwszej Spowiedzi i Komunii Świętej, kontynuowane było w katechizmach dla starszych klas szkoły podstawowej oraz na poziomie katechezy młodzieży, w której korzystano między innymi z podręczników do dogmatyki i liturgiki.

Do książek dla starszych dzieci zaliczyć można *Nowy katechizm diecezjalny* Zygmunta Baranowskiego i Seweryna Kowalskiego. Interpretując czwarte przykazanie Boże, autorzy powołując się na fragment Listu do Rzymian (Rz 13,1), zwracali uwagę na pochodzenie od Boga wszelkiej „wyższej zwierzchności” oraz na obowiązki obywateli wobec Ojczyzny, które dotyczą spraw materialnych. Wynikają one – naszym zdaniem – bardziej z posłuszeństwa wobec zwierzchników, aniżeli miłości do Ojczyzny, o której katechizm nic nie mówił: „Z woli Bożej istnieją państwa i narody, które są jakoby wielką rodziną. Dlatego obywatele mają wobec ojczyzny

³⁶ Por. J. Piskorz, *Wierzę w Boga. Katechizm dla najmłodszych*, Warszawa 1956, s. 75.

³⁷ Zob. tamże, s. 17.

³⁸ Zob. B. a., *Krótki katechizm religii katolickiej*, Kraków 1955, s. 62.

³⁹ Por. S. Kowalski, *Katechizm religii katolickiej*, Olsztyn 1949, s. 3.

obowiązek sumiennie pracować, podatki uczciwie płacić, a w potrzebie bronić jej nawet życiem swoim. W państwie demokratycznym obywatele biorą udział w rządach. Aby rządy były dobre, obywatele mają obowiązek wybierać posłów wierzących i dzielnych⁴⁰.

Dla starszych dzieci przeznaczony był również *Katechizm nauki katolickiej*. Wznawiano go kilkakrotnie, również jako podręcznik dla klas V, VI i VII do programu nauczania religii z 1957 r. Książkę ułożono w formie pytań i odpowiedzi. W części poświęconej czwartemu przykazaniu Bożemu nie było nawiązania do Ojczyzny. Pojawia się ona, kiedy omawiane jest przykazanie miłości Boga i bliźniego. Autorzy tłumaczą dzieciom, że szlachetnym uczuciem jest miłość Ojczyzny oraz zdrowy patriotyzm, a powinnością dobrego katolika sumienne spełnianie obowiązków wobec Ojczyzny, dbanie o jej rozwój poprzez pracowitość i doskonalenie się w zawodzie. Wyrazem chrześcijańskiej miłości Ojczyzny powinna być modlitwa, poświęcenie mienia i zdrowia, a nawet własnego życia. Niewłaściwy stosunek do Ojczyzny mają ci, którzy dla domniemanego jej dobra, krzywdzą lub gnębią inne narody⁴¹.

Inny z kolei katechizm, zatwierdzony przez Ministerstwo Oświaty jako książka pomocnicza dla nauczycieli religii rzymsko-katolickiej w szkołach ogólnokształcących zawierał tekst dwóch modlitw: za Ojczyznę oraz za prezydenta⁴². Takie same modlitwy umieszczono na końcu podręcznika *Liturgiczna służba Boża*. Stosowano ją w archidiecezji krakowskiej, zawierając Ojczyznę oraz Prezydenta Rzeczypospolitej opiece Boga za przyczyną Najświętszej Panny Maryi, Królowej Polski⁴³. W podręczniku odnaleźć można również krótką wzmiankę o ślubach składanych przez harcerzy, w których przyrzekali „całym swoim życiem służyć Bogu i Ojczyźnie”⁴⁴.

⁴⁰ [Z. Baranowski, S. Kowalski], *Nowy katechizm diecezjalny*, Potulice–Poznań 1945, s. 40.

⁴¹ Por. W. Chrobak, J. Czuj, *Katechizm nauki katolickiej*, wyd. V, Warszawa 1956, s. 83

⁴² Zob. B. a., *Katechizm religii katolickiej*, Warszawa 1951, s. 159.

⁴³ Por. E. Król, J. Rychlicki, *Liturgiczna służba Boża. Podręcznik dla młodzieży katolickiej*, Kraków 1947, s. 128.

⁴⁴ Tamże, s. 3.

Niewiele o Ojczyźnie nauczał podręcznik dla szkoły średniej *Wierzę!* Jana Mazanka. Wspomina się o niej epizodycznie na początku książki, w jednostce o wierze i jej przymiotach:

Wiara każe podwładnym szanować władzę, być posłusznym sprawiedliwym prawom państwowym, wszczepia cnoty społeczne w obywateli, każe kochać Ojczyznę, a położonym każe się starać o te dobra dla swych poddanych, które dla ich prawdziwego szczęścia są potrzebne⁴⁵.

W katechezie młodzieży wykorzystywano również podręcznik zatytułowany *Prawdy wiary*. Był to krótki zarys dogmatyki katolickiej opracowany na podstawie książki Piotra Nowaka. Podręcznik tylko w jednym miejscu mówił o Ojczyźnie, kiedy na początku wyjaśniał, co religia daje jednostce, rodzinie, społeczeństwu, a mianowicie „każe spełniać obowiązki wobec Ojczyzny”⁴⁶.

Wśród analizowanych książek na uwagę zasługuje publikacja Zygmunta Baranowskiego i Seweryna Kowalskiego *Nauka wiary i obyczajów*. Odnajdujemy w niej szerszy wykład na temat Ojczyzny. Struktura książki nie różni się zasadniczo od innych ówczesnych podręczników. Całość podzielona została na siedem części, a te na mniejsze jednostki. Zagadnienie Ojczyzny odnajdujemy w jednostce na temat poszanowania władzy. Autorzy podręcznika podkreślają, że zarówno państwu, władzy, narodowi i Ojczyźnie należą się: szacunek, miłość i posłuszeństwo. Złym obywatelem jest ten, kto własny kraj poniża i wyszydza, a uwielbia obcych. Dobry obywatel, mimo braków, jakie widzi w kraju, szanuje Ojczyznę jak własną matkę. Szanuje również ojczysty język, dzieje i obyczaje narodu, piśmiennictwo polskie, ma szacunek dla „mężów zasłużonych dla kraju” oraz władzy państwowej i jej przedstawicieli, a także godła, „które jest zewnętrznym wyrazem honoru narodowego i potęgi państwowej”. Trzeba kochać Ojczyznę, do czego wzywał w przeszłości wielki polski kaznodzieja ks. Piotr Skarga. Tej miłości uczy także przykład naszych bohaterskich

⁴⁵ J. Mazanek, „Wierzę!”. *Wykład prawd wiary zawartych w Składzie Apostolskim*, wyd. IV, Kraków 1948, s. 12.

⁴⁶ Por. B.a., *Prawdy wiary. Krótki zarys dogmatyki katolickiej dla I klasy licealnej na podstawie podręcznika ks. Piotra Nowaka w opracowaniu Komisji Podręcznikowej na zlecenie K.O.S.P.*, Poznań 1945, s. 3.

przodków, którzy dla Ojczyzny znosili nierzadko prześladowania, wygnanie i zsyłkę na Sybir, a nawet oddawali za nią życie. Posłuszeństwo władzy i prawom państwowym, którego wymaga od nas dobro Ojczyzny, należy „ćwiczyć” w sobie od najmłodszych lat. Jest ono „podstawą potęgi państwowej”, nie obowiązuje jednak w sytuacji, gdy przełożeni nakazują to, czego Bóg zabrania, bo „trzeba Boga więcej słuchać niż ludzi”⁴⁷.

4. OBOWIĄZKI POLAKA-KATOLIKA WOBEC OJCZYZNY W SERII PODRĘCZNIKÓW *ŻYCIE RELIGIJNE*

Z przebadanych powojennych publikacji katechetycznych wyodrębniliśmy, ze względu na relatywnie bogaty materiał o Ojczyźnie, trzyczęściową serię *Życie religijne* Zygmunta Baranowskiego opracowaną wspólnie z Janem Noryśkiewiczem. Książki napisane zostały trudnym scholastycznym językiem, nie zawsze rozumiałym dla ucznia szkoły podstawowej (zwłaszcza część II i III). Jerzy Rydzewski, który przeprowadził analizę języka i treści podręczników podkreśla, że stanowią one „dosłowne przedruki lub kompilacje z tekstów książek tegoż autora z lat przedwojennych”, brakuje w nich stopniowania trudności, czego dowodem są „dosłowne przeniesienia całych rozdziałów i mniejszych całości z części II do trzeciej i odwrotnie. Autorzy po prostu przedrukowują nie tylko te same definicje w dosłownym brzmieniu we wszystkich trzech częściach omawianego podręcznika, ale całe stronicy i rozdziały przenoszą z podręcznika na kl. IV do podręcznika na kl. V, VI, VII”⁴⁸. Powyższe uwagi odnieść można także do tych jednostek tematycznych, w których omawia się zagadnienie Ojczyzny.

Życie religijne część pierwsza to podręcznik dla III klasy szkoły podstawowej. Mimo iż przeznaczony był dla małych dzieci, szeroko nauczał o władzy państwowej i obowiązkach katolika wobec Ojczyzny. Tym zagadnieniom poświęcał dwie jednostki tematyczne. W pierwszej zatytułowanej *Szanuj przełożonych* autorzy rozpoczynają od opowiadania

⁴⁷ Por. Z. Barnowski, S. Kowalski, *Nauka wiary i obyczajów*, wyd. II, Badbergen 1947, s. 64.

⁴⁸ J. Rydzewski, *Język podręczników do nauki religii dla starszych dzieci (cz. II)*, „Katecheta” 22 (1978) 2, s. 56–57.

biblijnego (por. Mt 22,15–22), a następnie podkreślają znaczenie władzy państwowej, która dla dobra obywateli buduje szkoły, szpitale, drogi i koleje, utrzymuje wojsko oraz urzędy. Obywatele, ponieważ korzystają z tych „urządzeń państwowych”, powinni je finansować. Wśród osób, które są naszymi (tzn. uczniów) przełożonymi, podręcznik wymienia nauczycieli, zwierzchników oraz przedstawicieli władzy państwowej. Władza, dla dobra obywateli, kieruje państwem, a najwyższym jej organem jest Sejm Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Powinnością dobrego katolika jest szacunek dla władzy państwowej oraz sumienne wypełnianie obowiązków „wobec państwa”. Podręcznik podaje tekst modlitwy za Ojczyznę oraz o pokój⁴⁹.

O ile omówiona wyżej jednostka tematyczna podkreślała przede wszystkim obowiązek posłuszeństwa wobec władzy państwowej, o tyle kolejna zatytułowana *Ojczyznę wolną pobłogosław, Panie!* wyjaśniała dzieciom, czym jest Ojczyzna i w jaki sposób należy ją kochać. Tym razem ilustracją biblijną było opowiadanie o zapowiedzi upadku Jerozolimy (por. Łk 19, 41–44). Podręcznik tłumaczył, że Pan Jezus zapłakał nad losami Jerozolimy, ponieważ kochał swoją Ojczyznę, dlatego także my mamy kochać swoją Ojczyznę, która jest naszą wielką rodziną, a państwo – domem rodzinnym, rodacy zaś – rodzeństwem. „Z woli Bożej urodziliśmy się Polakami; dlatego powinniśmy Ojczyznę swą, Polską Rzeczpospolitą Ludową kochać, dla niej żyć i pracować”⁵⁰. Wyrazem miłości Ojczyzny jest: poznawanie jej historii, uczenie się ojczystego języka (aby poprawnie i pięknie mówić), czytanie dzieł wielkich polskich poetów oraz pisarzy, a także czytanie i słuchanie „o dziejach Polski, i o zasłużonych mężach, którzy walczyli i umierali za Ojczyznę i wolność, którzy pracowali dla Polski, dla usunięcia krzywd, dla poprawienia doli pracującego ludu”⁵¹. Dla rozwoju Ojczyzny trzeba także chętnie pracować. Autorzy podręcznika nauczają, że praca jest obowiązkiem i podstawowym prawem człowieka potwierdzonym przez polską Konstytucję (art. 58), „prowadzi do rozwoju naszej gospodarki narodowej. Dzięki pracy wytwarzać możemy coraz więcej maszyn, traktorów, wydobywać więcej węgla, wytwarzać coraz więcej produktów

⁴⁹ Por. Z. Baranowski, J. Noryskiewicz, *Życie religijne, cz. I, klasa III*, wyd. VI, Poznań–Warszawa–Lublin 1957, s. 41–43.

⁵⁰ Tamże, s. 44.

⁵¹ Tamże.

spożywczych, tkanin itd.”⁵². Do obowiązków Polaka-katolika należy szacunek dla władzy, sumienne spełnianie przepisów prawa państwowego, płacenie podatków, wybieranie mądrych i uczciwych posłów, a także – jeżeli będzie taka potrzeba – obrona Ojczyzny nawet za cenę własnej krwi i życia⁵³. Ostatnia część omawianej jednostki tematycznej zatytułowana *Miłość Ojczyzny wśród młodzieży* daje wskazówki, jak od najmłodszych lat dobrze przygotowywać się do służby dla Ojczyzny. Należy hartować oraz ćwiczyć ciało, aby w przyszłości bronić Ojczyzny przed najeźdźcą i służyć we wojsku, które stoi na straży niepodległości Polski, przez co zasługuje na szacunek i miłość. Należy także pilnie i sumiennie uczyć się, ćwiczyć i umacniać w cnocie, ponieważ „tylko człowiek czysty i trzeźwy, pracowity i wytrwały, uczciwy i ofiarny może pracować z pożytkiem dla Ojczyzny. A mamy zadanie wielkie: odbudowujemy kraj nasz zniszczony przez wojnę, rozbudowujemy przemysł, handel i rolnictwo, podnosimy oświatę i kulturę, utrwalamy dobrobyt i szczęście narodu”⁵⁴. Dobry Polak potrafi żyć w zgodzie z rodakami i współpracować z nimi dla pomyślności Ojczyzny, z „młodzieńczym zapałem” obchodzi uroczystości narodowe, z dumą patrzy na sztandar PRL, z radością śpiewa hymn państwowy i pobożnym sercem śpiewa „Ojczyznę wolną pobłogosław, Panie!”⁵⁵.

Życie religijne część druga to podręcznik dla IV klasy szkoły podstawowej. Książka, podobnie jak część poprzednia, składa się z jednostek metodycznych, jest ich 43. Analizowane przez nas wydanie piąte rozpoczyna się od słowa wstępnego, w którym autorzy stwierdzają, że wprowadzono korzystne zmiany, na skutek których przez cały podręcznik przewija się myśl o szczęśliwym społeczeństwie, które jest gwarancją szczęścia jednostki. Podkreślają, że „Kościół Katolicki, obejmując swą nauką i prawami dziedziny życia ludzkiego, nie wyłącza tej tak ważnej, jaką jest służba Narodowi i Ojczyźnie”, dlatego podręcznik daje uczniom wzór miłości Jezusa do Ojczyzny, przykłady wiernego wypełniania obowiązków obywatelskich, modlitwy za: własny naród, państwo, władzę, o pokój, o błogosławieństwo w pracy. Autorzy serii *Życie religijne* podkreślają także, że:

⁵² Tamże, s. 45.

⁵³ Por. tamże, s. 44–45.

⁵⁴ Tamże, s. 46.

⁵⁵ Por. tamże.

W jednej jak i drugiej części omówiono szczegółowo zagadnienie służby Ojczyźnie, która winna obejmować całego człowieka – obywatela. Zwrócono uwagę na niebezpieczeństwo ograniczenia patriotyzmu do samego uczucia, do gorących uniesień, wylewania tego uczucia tylko w deklaracjach, przemówieniach, w manifestacjach [...] poświęcono dużo miejsca pracy, przemianom społecznym, osiągnięciom narodu w odbudowie i rozbudowie w celu gospodarczego i kulturalnego podniesienia kraju. Z kart oby książek przebija pragnienie szerzenia, popierania z całych sił ofiarności dla jedności narodowej, tego wielkiego dowodu patriotyzmu⁵⁶.

W powyższych zdaniach widać ślady cenzury, która z podręcznika do religii uczyniła książkę bliską ideałom socjalistycznej władzy PRL.

Zagadnienie Ojczyzny w podręczniku dla klasy IV włączone jest do jednostki tematycznej poświęconej przykazaniu *Czcij ojca swego i matkę swoją*. Książka wspomina o posłuszeństwie, którym trzeba „związać” młodzież, aby „rosła uczciwa i dzielna na chwałę Bogu i Ojczyźnie”⁵⁷. Krótko omawia obowiązki wobec Ojczyzny: szacunek, miłość, posłuszeństwo. Ten fragment podręcznika jest prawie wierną kopią tekstu z omówionego wcześniej podręcznika *Nauka wiary i obyczajów*. Zmieniono w nim, zapewne na skutek cenzury państwowej, niektóre fragmenty, między innymi po słowach „potęgi państwowej” dodano „Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej” oraz usunięto fragmenty o ks. Piotrze Skardze; Polakach, którzy dla Ojczyzny znosili więzienie i poniewierkę oraz wygnanie na Sybir; cały akapit o posłuszeństwie dla władzy państwowej, w którym była mowa o nieposłuszeństwie przełożonym w sytuacji, gdy nakazują to, czego Bóg zakazał. Jednostkę o czwartym przykazaniu Bożym kończyła modlitwa za Ojczyznę, w której dziecko miało prosić Boga o błogosławieństwo i wsparcie dla Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej⁵⁸, aby po wsze czasy panowały w niej prawo, miłość i społeczne szczęście⁵⁹.

Życie religijne część trzecia to podręcznik dla klas V–VI–VII szkoły podstawowej, po raz pierwszy opublikowany w 1956 r. Całość składała

⁵⁶ Z. Baranowski, J. Noryśkiewicz, *Życie religijne, cz. II*, wyd. V, Poznań–Warszawa–Lublin 1956, s. 4.

⁵⁷ Tamże, s. 65.

⁵⁸ W podręcznikach z serii *Życie religijne* brakuje konsekwencji w pisowni, raz jest Rzeczypospolita, innym razem Rzeczypospolite.

⁵⁹ Por. Z. Baranowski, J. Noryśkiewicz, *Życie religijne, cz. II*, s. 66–67.

się z 15 części podzielonych na 81 mniejszych jednostek tematycznych (klasa V – 29 jednostek, klasa VI – 28 jednostek, klasa VII – 24 jednostki). Zagadnienie Ojczyzny pojawia się tylko w klasie VII, w jednostce tematycznej *O miłości Ojczyzny*, podzielonej na cztery części: *Co to jest Ojczyzna*; *Bóg nakazuje miłość Ojczyzny*; *Głos Kościoła*; *Jak objawia się miłość Ojczyzny*. Autor przypominał uczniom, że powinnością wynikającą z czwartego przykazania jest miłość Ojczyzny. Obowiązek ten pochodzi od Boga, wynika z natury człowieka, w którą wpisana jest miłość do rodziców i wspólnej matki – Ojczyzny, która „istnieje z woli Bożej i urzędnictwa Bożego”, jest jakby domem rodzinnym, który zamieszkuje jedna wielka rodzina – naród. Na potwierdzenie tej tezy zacytowano słowa ks. Piotra Skargi, św. Ambrożego, papieża Leona XIII oraz dodano wyjaśnienie, że potrzebę służby i poświęcenia dla Ojczyzny popierają przedstawiciele Kościoła. Następnie wyjaśniono uczniom, w jaki sposób objawia się miłość do Ojczyzny, nie tylko uczuciem, ale przede wszystkim czynem – pracą i poświęceniem. Dlatego należy od najmłodszych lat pilnie uczyć się, ćwiczyć silną wolę, dbać o zdrowie ciała. Podręcznik nauczał, o czym nie było mowy w części pierwszej i drugiej *Życia religijnego*, o potrzebie zgodnego życia z sąsiadami i rodakami oraz okazywania szacunku innym narodowościom i wyznaniom. Obowiązkiem Polaka jest miłość własnego narodu, co nie oznacza jednakże pogardy dla innych narodów, dlatego podręcznik przestrzegał uczniów przed przesadnym wynoszeniem własnego narodu ponad inne, co może prowadzić do nienawiści i wojen⁶⁰. Przypomina także, że równość praw wszystkim obywatelom, bez względu na narodowość, rasę i wyznanie, zapewnia Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r. To ona „zakazuje szerzenia nienawiści lub pogardy, wywoływania waśni albo poniżania człowieka ze względu na różnice narodowościowe, rasy czy wyznania. Sprawiedliwość i miłość, to droga, która umożliwi współżycie narodów i zapewni światu pokój”⁶¹. Omawianą jednostkę lekcyjną kończył wykaz zatytułowany *Pismo św. o Ojczyźnie*, w którym umieszczono sigle biblijne odnoszące się do Ewangelii synoptycznych.

⁶⁰ Por. Z. Baranowski, *Życie religijne, kl. V–VI–VII*, wyd. III, Poznań–Warszawa–Lublin 1959, s. 163–164.

⁶¹ Tamże, s. 165.

ZAKOŃCZENIE

Wychowanie dzieci i młodzieży do miłości Ojczyzny stanowi jeden z elementów wychowania religijnego. Obowiązek miłości Ojczyzny wypływa z czwartego przykazania Bożego oraz przykazania miłości. Kościół katolicki w Polsce, bez względu na zmieniające się warunki społeczno-polityczne, zawsze stał na straży wartości chrześcijańskich i patriotycznych. Czynił tak również w czasach bardzo trudnych, w okresie zaborów, podczas okupacji hitlerowskiej, w czasie zalewu ateistycznych ideologii. Przedstawione w artykule wyniki analizy kilkunastu katechizmów i podręczników do nauki religii potwierdzają powyższą tezę. Zagadnienie Ojczyzny było obecne w katechezie dzieci i młodzieży w latach 1945–1957, ulegało jednak pewnym przemianom, co – jak należy przypuszczać – wskazuje na ingerencję cenzury państwowej. Widać to wyraźnie w *Katechizmie podstawowym* Cz. Piotrowskiego. „Socjalizm – jak zauważyła G. Lewandowicz-Nosal – wkroczył do [tego] katechizmu zarówno w warstwie tekstowej, jak i graficznej”⁶².

Również podręczniki z bardzo popularnej serii *Życie religijne*, w których odnaleźć można stosunkowo obszerny materiał o Ojczyźnie, zostały ocenzurowane. Nie były one zapewne najlepszymi podręcznikami, ale uwzględniając sytuację w Polsce i trudności, na które napotykał Kościół katolicki po II wojnie światowej, należy zgodzić się z konkluzją J. Rydzewskiego, iż publikacje Z. Baranowskiego i jego współpracowników „przedstawiły w swoim czasie jakąś wartość dydaktyczną, ponieważ były to jedyne podręczniki systematyczne do nauczania religii, które wtedy wydawano”⁶³. Z kolei dwa ostatnie zdania z innego podręcznika, przeznaczonego dla uczniów czwartej klasy szkoły podstawowej, odzwierciedlają bez wątpienia „ducha” czasów, w których był on opublikowany: „Tak oto z ruin tworzymy nowe życie, by rośła i krzepła ukochana Ojczyzna, ludowa nasza Polska! Powstają nowe miasta, osiedla, fabryki, by zapewnić wszystkim możliwość pracy i spokojną przyszłość!”⁶⁴.

⁶² G. Lewandowicz-Nosal, *Katechizmy dla dzieci i młodzieży*, s. 137.

⁶³ J. Rydzewski, *Język podręczników*, s. 57.

⁶⁴ Z. Baranowski, J. Noryśkiewicz, *Życie religijne, cz. II*, s. 109.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

- B.a., *Katechizm religii katolickiej*, Warszawa 1951.
- B.a., *Krótki katechizm religii katolickiej*, Kraków 1955.
- B.a., *Prawdy wiary. Krótki zarys dogmatyki katolickiej dla I klasy licealnej na podstawie podręcznika ks. Piotra Nowaka w opracowaniu Komisji Podręcznikowej na zlecenie K.O.S.P.*, Poznań 1945.
- Baranowski Z., *Życie religijne, kl. V–VI–VII*, wyd. III, Poznań–Warszawa–Lublin 1959.
- [Baranowski Z., Kowalski S.], *Nowy katechizm diecezjalny*, Potulice–Poznań 1945.
- Baranowski Z., Kowalski S., *Nauka wiary i obyczajów*, wyd. II, Badbergen 1947.
- Baranowski Z., Noryskiewicz J., *Życie religijne, cz. I – klasa III*, wyd. VI, Poznań–Warszawa–Lublin 1957.
- Baranowski Z., Noryskiewicz J., *Życie religijne, cz. II*, wyd. V, Poznań–Warszawa–Lublin 1956.
- Cieszyński A., *Mały katechizm zawierający krótkie przygotowanie do Pierwszej Spowiedzi i Komunii świętej*, wyd. XII, Stalingród 1956.
- Cieszyński A., Wrzoł J., *Mały katechizm zawierający krótkie przygotowanie do Pierwszej Spowiedzi i Komunii świętej*, Katowice 1948.
- Chrobak W., Czuj J., *Katechizm nauki katolickiej*, wyd. V, Warszawa 1956.
- F. N. (opr.), *Katechizm. Przygotowanie do Pierwszej Spowiedzi i Komunii świętej według ks. R. Filochowskiego*, wyd. II popr., Częstochowa 1949.
- Kowalski S., *Katechizm religii katolickiej*, Olsztyn 1949.
- Kowalski Z., *Katechizm religii katolickiej dla przygotowania dzieci do Pierwszej Spowiedzi i Komunii św.*, wyd. III popr., Toruń 1947.
- Król E., Rychlicki J., *Liturgiczna służba Boża. Podręcznik dla młodzieży katolickiej*, Kraków 1947.
- Marek M., „Dopuszczcie dzieciętkom przyjść do mnie”. *Katechizmowe przygotowanie do Pierwszej Komunii świętej*, wyd. VIII, Kraków 1949.
- Mazanek J., „Wierzę!”. *Wykład prawd wiary zawartych w Składzie Apostolskim*, wyd. IV, Kraków 1948.
- Piotrowski Cz., *Katechizm podstawowy*, Warszawa–Poznań–Lublin [1947].
- Piotrowski Cz., *Katechizm podstawowy*, wyd. VIII, Poznań–Warszawa–Lublin 1957.
- Piskorz J., *Wierzę w Boga. Katechizm dla najmłodszych*, Warszawa 1956.
- Siarą A., *Katechizm przygotowawczy do Pierwszej Spowiedzi i Komunii Św.*, Katowice 1939.
- Szafrański W., *Katechizm rzymsko-katolicki*, Włocławek 1945.

Opracowania:

- Bilicka B., *Kościół w polskich katechizmach i podręcznikach do nauki religii dla dzieci i młodzieży w latach 1945–2001*, Toruń 2009.
- Dajczak J., *Ruch katechetyczny w Polsce w bieżącym stuleciu*, „Katecheta” 2 (1958) 1, s. 17–25.

- Doppke J., *Katechizacja w Polsce 1945–1990*, Pelplin 1998.
- Dziurok A., *Krucytoizacja. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła katolickiego w latach 1945–1956 w województwie śląskim/katowickim*, Katowice 2012.
- Grzybowski M., *Filochowski Roch*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, red. H. E. Wyczawski, t. I, Warszawa 1981, s. 475–477.
- Grzybowski M., *Filochowski Roch*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. V, Lublin 1989, kol. 229.
- Konek S. A., *Władza i wydawcy*, Warszawa 1993.
- Kubik W., *Rozwój myśli dydaktycznej w polskiej literaturze katechetycznej w latach 1895–1970. Studium z zakresu katechetyki formalnej*, Warszawa 1987.
- Lewandowicz-Nosal G., *Katechizmy dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1949*, „Folia Toruniensia” 17 (2017), s. 129–156.
- Offamański A., *W kierunku katechezy ewangelizacyjnej. Polska katecheza młodzieżowa w latach 1945–2000*, Szczecin 2000.
- Poręba P., *Dzieje katechetyki*, w: red. M. Rechowicz, *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. III, cz. 2, Lublin 1977, s. 124–185.
- Rydzewski J., *Język podręczników do nauki religii dla dzieci starszych (cz. II)*, „Katecheta” 22 (1978) 2, s. 53–57.